

УДК 821.112.2 „653”.09

ПРИНЦИП СТАНОВЛЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЕТАПІВ ЧЕРЕЗ НОВІ ЖАНРИ

Олександр Дмитрович Огуй

aloguy@inbox.ru

Доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри

Кафедра англійської мови

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Вул. Коцюбинського, 2, 58013, м. Чернівці, Україна

Анотація. Ґрунтуючись на постнекласичному застосуванні контент-аналізу (з урахуванням соціальних факторів), автор аналізує 10 давньо- і 242 середньовісньонімецьких і латиномовних творів. За результатами аналізу, нові за формою, змістом і стилем літературні пам'ятки, що формують нові жанри, виникають у часи соціальних криз. Автор виділяє для середньовіччя 8 таких етапів – від періоду Великого переселення народів (що лежить в основі епосів) до світоглядної кризи, викликаної Авін'йонським папством (як наслідок розквіт містики), і подальшим утвердженням жанрового розмаїття антропоцентричного Ренесансу.

Ключові слова: контент-аналіз, середньовісна німецька література, літературні пам'ятки, жанри, суспільні кризи.

Як відомо, твори середньовічної літератури, у т.ч. і пам'ятки давньо- та середньовісньонімецької мови, як правило, відносять до різних жанрів раннього, зрілого, пізнього середньовіччя. Як твори, так і жанри, поза сумнівом, поставали предметами численних досліджень та описів [1; 6; 7], проте у цих описах, „як за трьома соснами”, зник сам причинно-наслідковий принцип утвердження **жанрів** (як сукупності інтертекстуально пов'язаних між собою текстів, наповнених первинними мовленнєвими актами на дискурсне створення ситуативного змісту та текстової композиції за певними стилевими матрицями чи шаблонами) (див.: [3]). Тому, охарактеризувавши попередній розвиток суспільства та відповідного йому мистецтва і літератури (на основі певного діалекту), зупинимося на коротких характеристиках епох, що через наявні державні формації в нових умовах подолання кризових явищ

ставили відповідні вимоги до літературних творів, їх форми та змісту, внаслідок чого поставали певні жанри.

Вихідною гіпотезою для подальшого аналізу служать міркування про те, що літературні твори виражають життя тогочасного суспільства. Кризові явища в суспільному житті, очевидно, призводять як до його розвитку, так і до зміни змісту, форми та стилю тогочасних творів, унаслідок чого постає (як своєрідна „больова реакція”) формування нового жанру. Функціонування жанру відбувається до нової кризи, що вносить відповідні корективи або породжує новий тип творів.

Розглянемо цей процес на виділених нами підперіодах середньовіччя, послуговуючись для зручності користувача їх поетапними поділами на (0.1) „історичні” та (0.2) мовно-літературні описи. Врахуємо для цього й передісторію.

0.1. Розвиток європейської (та й світової) цивілізації підготували античні Греція та Рим, хоча на території Європи зберігався культ язичництва й поганських богів. Епохальна криза IV–V ст. – Велике переселення народів (германців, гуннів та ін.) – призвела після битви на Каталунських полях (453) до розвалу всемогутньої Римської імперії (476). Наслідком кризи постала й інтенсивна втрата культурних і літературних набутків античності, фактично непотрібних германським союзам алеманнів, готів (III ст.), франків, тюрингів (IV–V ст.), баюварів (свевів-швабів і маркоманів), саксів (V–VI ст.) та ін., що під проводом виборних вождів-герцогів плундрували колишні володіння Риму.

0.2. Замість розвинутої системи античних жанрів у поганських та аріанських племенах, де значною мірою переважав давній родовий світогляд, культ звитяги та слави, ще віками зберігали своє значення культові та общинні літературні форми, виражені, як правило, алітерацією. За записами сучасників (Тацит, Пліній) та збереженими пам’ятками це: загальні та жертовні заклинання (відомі з I ст. н. е., хоча фіксовані у VII–VIII ст., див. „Мерзебурзьке заклинання”), молитви та гімни до германських богів, весільні пісні, міфи (про вселенське дерево), з одного боку, побутові казки та бойові пісні, бойові вигуки та виклики богів на допомогу (бардіти), сказання-саги (типу „Едд”, X ст.), героїчні та хвалебні пісні на звеличення героїв (I ст., про смерть Армінія, Ерманріха), з іншого боку (див.: [7, с. 15–16]). Натомість у кризовий період із 5 ст. утверджуються перекази, що ляжуть в основу героїчних епосів (зафіксовані у IX–XIII ст.), де зображуються фантастичні пригоди героїв на тлі історичних подій

часів остготського короля Теодоріха та загибелі Бургундського царства (див. „Беовульф”, „Пісня про Гільдебранта”), „Пісня про Нібелунгів”, цикл „Сказань про Дітріха” (1220).

1. Період VI–IX ст.: криза становлення державності та християнізації

(1.1) Саме в VI–VII ст. – з розвалом Римської імперії, з якої виділилися Візантійська імперія, ісламський світ і латинський Захід – розпочалося становлення феодальних відношень – через створення правової системи ленних відносин, і звідти, утвердження станів працюючого селянства, освіченого духовенства та воїнської знаті, що мало кризовий характер. Збереження культури та літератури у феодальному суспільстві, що постали на місці розваленої германськими племенами Римської імперії (476 р. н. е.), її занепалих, християнських у своїй основі міст, залежало, з одного боку, від становлення християнства та ствердження духовенства католицької церкви, що принесла завойовникам-варварам, жителям сіл і поселень, якісно новий – християнський менталітет, а з іншого – від соціальної структури екстенсивно орієнтованих на завоювання нових територій „варварських” королівств. Наймогутнішим серед них було Франкське королівство, яке, прийнявши християнство, під управлінням Меровінгів, а згодом Каролінгів захопило Галлію, значну частину Германії та Північну Італію.

В умовах християнізації відбувалася криза варварського світогляду, який почав різко змінюватися під впливом новоствореної держави та церкви. Зберігаючи духовний зв'язок із Римом, християнська церква, в основі якої лежало вимогливе до морального вигляду людини християнство, поволі стаючи однією з підвалин королівства, почала впевнено спрямовувати на основі „Біблії” як книги книг усі сторони життя (у т.ч. духовного і культурного) Західної Європи. Як відомо, християнська свідомість розглядає земне життя як щось тимчасове, як підготовку до істинного, вічного загробного життя. Земне життя християнина регулюється страхом перед Страшним судом, коли душа постане перед Божим судом. Від того, як прожите земне життя, залежить місце душі в житті вічному: праведники знайдуть спокій у раю, а грішники, залежно від ступеня гріхів, відправляться або в чистилище, або на муки в пекло. Ранньосередньовічні франкські правителі, що належали до суспільної культури воїнів, перебували під глибоким впливом Старого Заповіту і вбачали приклад для себе в поведінці царів Ізраїлю (Давида, Соломона та ін.), що провадили свої війни під заступництвом Бога. Бог був для них Господом Богом

воїнств, що мав водити їх на битви, та суворим Суддею, що воздасть належне кожному за його діяння [2, с. 246–247]. Ґрунтуючись на цих засадах, у середні віки християнська церква постала головною цивілізаційно-виховною та міжнародно-політичною силою, що опиралася на строгу ієрархію її організацій, на непоступливу твердість віровчення, на гнучкість ідеології і пропаганди.

Загалом церква, що репрезентувала нову монотеїстичну релігію, могла зберегтися серед політеїстичних язичників лише за підтримки сильної держави та за рахунок жорсткої централізації, що відбулася навколо римського єпископа (згодом Папи), як спадкоємця апостола Петра. У 751–756 рр. франкський король у черговий раз захистив папу від лангобардів і після помазання на королювання подарував тому Папську область (із містами Рим і Равенна), а натомість у 800 р. новий Папа коронував його наслідника Карла Великого (768–814) імператорською короною, чим фактично відновив Західну Римську імперію. Саме Карл Великий, за „*Vita Karoli Magni*” Ейнгарда, провів революційну реформу (у т.ч. і освітню) для білого (світського чи „секулярного”) і чорного духівництва (789), поставив вимогу священикам навчити прихожан „*Paternoster*” і „*Credo*”, а монастирі зробив відповідальними за переписування книг та організацію (латинської) освіти через школи. Він же уніфікував племінне право (*Lex Salica* / *Lex Ribuarica*), через „*Admonitio generalis*” (789) навів порядок і в церковній ієрархії, узаконив десятину на користь церкви, внаслідок чого під її контролем було близько третини всіх орних земель, що належали її монастирям, капітулам, окремим священнослужителям. Завдяки цьому на 800 р. в імперії постало 250 світських приходів і 650 монастирів, які стали центрами духовного життя й освіченості [2, с. 104, 111]. Християнські місіонери (одні з Риму, а інші з Британії та Ірландії, хрещеній ще Св. Патріком: 390–460) понесли Слово Боже „за римським обрядом” по землях, завойованих франками, консолідуючи їх в єдиній імперії. Як церковні, так і світські (у т.ч. культурні) реформи служили Карлу після коронації (800 р.) для т. зв. „оновлення імперії: *renovatio imperii*”, тобто створення власної.

(1.2) Зародження і розвиток культури та літератури Середньовіччя визначається трьома основними факторами: традиціями народної творчості, культурним впливом античного світу і потребами державності та християнства. Християнська релігія та римо-католицька церква, будучи носієм нової ідеології,

послужила поєднуючою ланкою між культурою античного та феодального світу. Церква, потребує кваліфікованих священнослужителів, взяла під контроль монастирські та єпископські школи, де на першому етапі (6–8 років) викладалися пізньоантичні „вільні мистецтва” (граматика, діалектика, риторика; арифметика, геометрія; астрономія; музика), підпорядковані церковним потребам (проповіді, розрахунки свят), а на вищому – теологія. Ці знання намагався систематизувати у християнському дусі (див. „Et.: Етимології”) Ісидор Севільський (560–636), єпископ Толедо, частину рукописів якого згодом переклали, очевидно, за ініціативою Боніфація, порадника короля Піпіна Короткого, у Франкському королівстві (750?). Саме Карл поставив у 813 р. вимогу перед священниками проповідувати не лише романською мовою (вulgарною латиною, що набуде рис французької мови), а й народною німецькою, щоби всі легше розуміли, що кажуть: *in rusticam Romanam linguam aut theotiscam, quo facilius cuncti possint intelligere, que dicuntur* (813). У такий спосіб розпочала утверджуватися вчена двомовність серед монахів „як латинською, так і народною німецькою, щоби усі розуміти могли: *tam latine quam theodisce, quo omnes intelligere potuissent*” (786).

Загалом Карл Великий зібрав при дворі „Академію” (за керівництва Алкуїна: 735–804), що стала центром просвітнього руху. Викладання та написання рукописів проводилося в школах кафедральних (Майнц, Реймс, Орлеан та ін.) і монастирських (Фульда, св. Галл: Sankt Gallen) латинською мовою, проте часто з опорою на рідну – для кращого розуміння цього тексту. Внаслідок цього появилися численні латинсько-германські глоси VII–XI ст. та 2 словники-глосарії „Abrogans” (Freising, 764/783) і „Hermeneumata” (Fulda, 775), необхідні для освоєння латинської мови, переклади „Бенедиктинських правил”, „Патерностер” і „Вірую”, формул хрещення та сповіді, викликані культовими потребами. У такий спосіб, задовольняючи потреби автохтонного німецького населення, попри переважаючу більшість латиномовної продукції, з’явилися й німецькомовна, зініційована (за підтримки Карла), очевидно, діяльністю Боніфація та Алкуїна.

За аналізом тогочасних текстів, у порівнянні з варварським воїнським менталітетом під впливом християнської ідеології середньовічна людина почала сприймати світ як прояв єдиної божественної волі, як свідчення всеблагого божественного задуму. Тому в цей час розпочали формуватися головні властивості середньовічного мислення, які пронизують усі середньовічне

мистецтво, – універсалізм і символізм, що знайшли найбільш наочне вираження в головних пам'ятках середньовічної культури, у т.ч. у літургіях і літературі. Чільне місце в літургіях, якими так захоплювався Карл Великий, мала образна краса псалмів, палкі проповіді пророків, яскраві оповіді про подвиги старозавітних героїв, що знайшли вираження і в літературній творчості. Перша християнська поезія див. діалектами ще носила відбиток язичництва, як-от „Вессобрунська молитва” (770/790) про початковий хаос і створення світу (пор. англосакс. Кедмона, сканд. Едда) та баварська „Муспіллі” (802/17), де панують монументальні образи створення та кінця світу. Виконуючи просвітні та ідеологічні завдання для Франкського королівства, де відбувалася християнізація населення, надалі перекладацькою діяльністю керував настоятель Фулдського монастиря, учень Алкуїна Рабан Мавр (780–856), відомий своїми латиномовними книгами. Попри тогочасне визнання лише „трьох святих мов” (єврейської, грецької та латині), очевидно, завдяки його діяльності появились переклади прозової „Євангельської гармонії”, що поєднує тексти чотирьох Євангелій, сирійського монаха Таціана на східнофранкську (830) та, на виконання замовлення короля Людовіка Набожного, який намагався завоювати північ майбутньої Німеччини, переклад на саксонську паралельного тексту, відомого як „Геліанд: Мессія”. Згодом і німецький автор – ельзаський монах Отфрід Вайсенбурзький – укладе власний віршовий переклад євангелічної гармонії (870), за його словами, „селянською та непросвіченою” мовою „без стремен граматики”.

Давньоверхньонімецькі глоси та тексти того часу, однак, не склали єдиної літератури, бо вони „існували як ізольовані острови в морі латиномовної літератури – без усякого зв'язку з найближчими островами” [54, с. 137], лише обслуговуючи на початках потреби латині, що панувала в Західній Європі як мова римського (католицького) християнства. Використання народної німецької мови, проте, стало ширшим завдяки курсу Карла Великого на побудову держави.

2. Період 842–1050 рр.: криза розвалу старої та становлення нової держави

(2.1) Внаслідок розвалу франкської держави, що після смерті Людовіка Набожного у 842 р. розпалася на майбутні Францію, Німеччину та Лангобардію, папа Ніколай I (858–867) проголосив на певний час незалежність Римської церкви від світської влади. Церква, яка визначала духовно-ідеологічне спрямування

католицьких держав, у т.ч. і літературний процес, продовжила зберігати свої позиції у різних державах середньовічної Європи, у т.ч. у Франції та у новоствореній Оттоном I (936–973) Римській Імперії германських націй (962). Салічна династія змінить саксонську, проте мовно-культурна політика імперії збережеться.

(2.2) Для поширення основ християнського віровчення необхідно було вивчати латинську мову, якою це вчення передавалося, та перекладати на рідні діалекти, бо простим германцям важко давалася латинь. Через переклад монахи-бенедиктинці відігравали провідну роль у творенні національних мов. Серед них чільне місце зайняв санкт-галленський монах Ноткер III Губатий (950–1022), один із перших коментаторів Аристотеля, створивши бл. 1000 р. навколо себе цілу школу. Саме він переклав алеманським діалектом двн. мови праці християнського філософа Боеція (480–524) та ритора Мартіана Капелли (5 ст.) та ін., де формувалася незвична для конкретних германців абстрактна лексика.

3. Період 1050–1150/87 рр.: демографічно-феодална криза

(3.1) Порядок наслідування феодин старшими синами, коли молодші зайнялися розбоями (в умовах демографічного вибуху), призвів до кризи суспільного життя Німеччини. Спадкова передача земель священиками своїм дітям, купівля церковних посад (симонія) викликала протест серед монахів нових монастирів, що відновили антикризовий аскетичний бенедиктинський статут 6 ст. (з центром у монастирі Клоні, заснованому в 910 р. на території Бургундії у Франції) та висловили ініціативу реформування церкви [2, с. 192–197; 4, с. 124–125]. Антикризові реформи укріпили позиції церкви, викликавши появу відповідної релігійної літератури (див. нижче). В умовах відносно слабкого розвитку державності, очолюваної в Німеччині представниками салічної династії (983–1138), римо-католицька церква як централізована, економічно, ідеологічно та політично могутня організація підготувала керуючу роль папи, що укріпилася завдяки хрестовим походам для звільнення „гробу господнього” в Єрусалимі від „невірних” (мусульман), які захопили Палестину. Перший похід (1096–1099) проголосив у 1095 р. папа Урбан II (1088–1099) проти турків-сельджуків, що захопили Святу Землю. Хрестові походи, які дозволили вивести лишки нуртуючого населення, почалися з погромів та вигнання євреїв. У процесі походів, на яких згодом пристрасно наполягав Бернар Клервоський, утворилися духовно-рицарські ордени, що мали напівсвітський, напівмонаший

характер. Ці походи до країн Близького Сходу та Реконкіста Іберійського півострова, війни з єретичними альбігойцями, богомолами та ін. згрупували рицарство як стан, познайомили європейців з вищою культурою, що не могло не відбитися на ідеології та культурі (у т.ч. і на літературній творчості, див. шпільманські епоси). Утвердження в імперії того часу войовничої династії Гогенштауфенів (1152–1268), яку з 1273 р. замінили Габсбурги (Рудольф I) та Люксембурги, з одного боку, падіння Єрусалиму (1187), що призвело до повернення рицарства в Європу, з іншого, фактично збіглося з періодом розгортання рицарської літератури (особливо рицарського та куртуазно-епігонського романів).

(3.2) З XI ст. у християнському світосприйманні починає розкриватися сила Нового Заповіту, коли центр уваги змістився з Господа Бога Воїнств, що тріумфує над ворогами Ізраїлю, на люблячого Бога [2, с. 248], який послав свого Сина жити в убогості, померти в муках на спокуту людських гріхів і воскреснути в славі. Утвердження цього розуміння відбулося внаслідок реформаторського руху XI ст., наслідком чого постало євангелічне відродження і для мирян, для яких у численних храмах створювалися гобелени, вітражі, живопис і готичні скульптури, а також на народні мови перекладалися та перифразувалися молитви (у т.ч. „Висока Пісня” Соломона, „Молитва Отлоха”), псалми, медитації, проповіді, клерикальні алегоричні поезії XI–XII ст. (див. „Небесний град Єрусалим”). Містик-неоплатонік Бернар Клервоський (1091–1153) учив у проповідях почуттями та інтуїцією пізнавати Бога. Єдиний зміст людського життя – це екстатичне осягнення Бога через любов до нього, знищення любові до себе шляхом упокорення себе, коли душа в стані повного самозабуття перед лицем безкінечної всемогутності Бога максимально уподібнюється йому [4, с. 185–186]. Екстатичне сприйняття Бога через неоплатонічне августинське розуміння світла продовжили німецькі містики XII–XIV ст., завперш Гільдегарда з Бінгена, Мехтгільда з Магдебурга.

Водночас участь як у колонізації, так і в хрестових походах XI–XIII ст. на Близькому Сході, відкривши нові горизонти воїнського життя та невідомих „інших”, сприяла новому баченню „інших” через шпільманські епоси („Герцог Ернст”, „Віденський Освальд”). Писемність уже вийшла за межі монастирів – перекладають із французької і пишуть сільські священики – отець Конрад („Пісня про Роланда”) та отець Ламберт („Пісня про

Александра”), що проводиться в християнському дусі. Пануючим для високого середньовіччя стане попарно заримований чотирьохтактний вірш.

4. Період Високого середньовіччя 1150/87–1250: боротьба імператора та папи

(4.1) Нова криза проявилася через імперські амбіції Гогенштауфенів, що зіткнулися з папством, яке в XIII ст. досягло найбільшої могутності. Інокентій III (1160–1216) проголосив себе вікарієм (намісником) уже не апостола Петра (як це вважали всі папи до нього), а самого Христа [4, с. 300], в умовах нової світоглядної кризи ініціював IV хрестовий похід (1199–1204). Враховуючи незадоволення мирян розкішшю церкви, він підтримав створення аскетичного чернечого ордену францисканців-міноритів, започаткованого в 1209 р. Св. Франціском Ассизьким, та незабаром – у 1216 р. – домініканського монашого ордену, запровадив церковну інквізицію та військовий орден мечоносців (1202), який підтримав хрестовим походом проти пруссів (1215). Провадячи антиімперський курс проти Оттона та Фрідріха II Гогенштауфена, папа передчасно помер, проте його курс успішно продовжили інші папи – Григорій IX (1227–1241), Інокентій IV (1243–1253) та ін., унаслідок чого церква зайняла провідну роль у тогочасному суспільстві, а знать продовжила зберігати чільні позиції. Імперські устремління Гогенштауфенів, які намагалися організувати лицарство, зазнали краху, що мало наслідком роздроблення Німеччини, відсутність єдиної столиці та мови, на місці якої побутували численні діалекти, а в літературі панувала „куртуазна мова-койне”.

Попри те, в XI–XIII ст. відбулося укріплення феодальних відносин, посилювалося розмежування міста від села, торгівлі від ремесла. В цих умовах традиційні стани селянства, духовенства та знаті вийшли на новий рівень у XI–XII ст., коли до селянства приєдналося міське бюргерство, серед яких впливовим прошарком стали купці, а із колишніх вояків-вершників VIII ст. до знаті долучилося рицарство (з міністеріалами). Чільне місце серед рицарства Західної Європи зайняли французи, провансальці та нідерландці, які у спільних із німцями Хрестових походах продемонстрували високу військову культуру та взірцевий кодекс поведінки, протиставлений нижчим станам – селянам і бюргерам-городянам. Зростання станової самосвідомості лицарства як високої самооцінки знатності і благородства, ріст їхніх політичних амбіцій та претензій посилювало їх різке негативне ставлення до

простолюду [8, с. 60]. Ці норми культивувалися при дворах князів-меценатів (Генріха Тюринзького у Вартбурзі; Бабенбергерів у Відні; Вельфів у Брауншвайзі тощо), що отримало розповсюдження по всій Німеччині.

З IX ст. по XIII ст. тривав „похід на Схід” потік німецьких селян і поміщиків, які, користуючись трипільним сільським господарством, просунулися як на територію Словенії, так і на землі Пруссії, Східної Німеччини, Сілезії, Прибалтики, внаслідок чого було германізовано території між річками Одером та Ельбою (включно з Пруссією). Саме тут відбулося переміщення германців із півдня та півночі, перспективне для творення німецької мови. Постійні військові дії, що призводили до зміни ситуацій на нових територіях, сприяли появі різних хронік (див. „Ліфляндська римована хроніка”).

(4.2) На цій основі в XII–XIII ст. середньовічне мистецтво досягло своєї кульмінації, коли його найважливішими досягненнями стали готична архітектура (Собор Паризької Богоматері), героїчний епос і лицарська література. Цьому передувала участь у III–V хрестових походах (1189–1229), яка посилила роль рицарства, яке часто представляли молодші сини знатних родів, і сприяла імперська політика Штауфенів, спрямована на ствердження імперії (у т.ч. і проти папи) військовими силами. За цих умов відбулося відродження героїчного епосу (див. „Пісню про Нібелунгів”, „Кудрун”) та ствердився класичний куртуазний роман, що пропагував рицарський кодекс честі (ідеал „*maze*”).

Як бачимо, у цих кризових умовах, починаючи з XII ст., у Західній Європі виникає багатюща література латинською і національними мовами з розмаїттям жанрів середньовічної літератури (героїчний епос, лицарська література, поезія трубадурів і мінезінгерів, байки і поезія вагантів). Східні мотиви шпільманських епосів істотно девальвувалися з падінням Єрусалиму, оплоту християнства на Близькому Сході (1187). Натомість взірцями для наслідування стали провансальські твори Кретьєна де Труа (1135–1185), що належать до кращих зразків куртуазної західноєвропейської літератури. Сюжети творів К. де Труа перероблялися авторами німецьких лицарських романів. У такий спосіб серед рицарських романів Німеччини виділилися античними та провансальськими мотивами „Енеїда” Г. Фелдеке (1150–1190/1200), предтечі цього літературного напрямку, „Бідний Генріх”, „Івайн” і „Ерек” Г. фон дер Ауе,

„Трістан” Готфріда Страсбурзького та „Парцифаль” Вольфрама Ешенбаського.

Панівною мовою куртуазної літератури стало своєрідне літературне койне-функціолект як середньонімецького, так і південнонімецького походження, що, будучи позбавленим діалектних рис і наповненим специфічною лексикою, служило для літературної придворної комунікації (див.: [5, с. 180–182]).

5. Період 1250–1300: криза зміни станових акцентів

(5.1) На кінець XII ст. країни Західної Європи почали обганяти в економічному розвитку мусульманські країни та Візантійську імперію, що ослабла в боротьбі із зовнішніми ворогами, за рахунок нових технологій (у т.ч. удосконалення водяного колеса, металургії тощо) та посилення міст, де активізувалося як промислове виробництво, так і торгівля (особливо в італійських містах Венеції та Генуї, дещо менше в німецьких ганзеатських „вільних містах” Кельн, Любек, Гамбург, а також Аугсбург та ін., що лежали на торгових шляхах). Розвиток міст, значні прибутки від торгівлі, потреба в підготовлених кадрах стимулювали до появи та ствердження міських нецерковних шкіл (з учителями-магістрами й учнями-школярами: *magistri/scholari*), які стали протягом XII ст. спочатку загальною школою (*studium generale*) з певною програмою для міжнародного складу учнів, а згодом автономними університетами (до лат. *universitas* „сукупність (професорів і студентів, що студіювали в об’єднаних школах); загальність предметів”). Університети, що спеціалізувалися на певних дисциплінах, як-от Салерно (медицина), Болонья (римське право), стали ієрархічно об’єднувати різні факультети, як Паризький університет (1200/15). Вихідним був факультет „вільних мистецтв” (*atrium*: 6 років навчання), що згодом став називатися філософським. Він мав на лекціях і диспутах (*lectio / quaestiones disputae*) підготовлювати школярів до медичного, юридичного та теологічного (8 років) факультетів [4, с. 104–105, 181–184, 303–304].

(5.2) Випускники шкіл та університетів, що спочатку були учителями знаті й монастирів, стали елітою середньовічного суспільства, взявши під контроль спочатку книжні професії теологів і медиків, а згодом і установи знаті (цех герольдів), і різноманітні ремісничі цехи (малярство, аптекарство). У такий спосіб у XIII ст. освіта остаточно вийшла з-під церковно-монастирського підпорядкування, що чітко простежується й на утвердженні ділової прози („*Malerbuoch*”, „*Musterbuoch*”), і на творенні нових літературних жанрів: юридичної літератури („Саксонське

дзеркало”), ділових актів, історичних хронік тощо, які переставали мати поетичний виклад. Підставою для цього стало розпорядження Генріха Лева, який у 1190-х рр. категорично заборонив використовувати поетичну риму для полегшення сприйняття ділової прози (див. [5, с. 176]).

Водночас бюргери розвивають у своєму дусі твори куртуазно-епігонської літератури, вносячи елементи бюргерських „хитрощів” і карнавальності (див. творчість Конрада Вюрцбурзького). Тоді ж починає утверджуватися т.зв. бюргерська „міська словесність” (шванки „Отець Аміс”, „Лис Райнеке”, дидактичні розповіді, зокрема „Бігун” Гуго фон Трімберга).

6. Період 1300–1350 рр.: криза папства та ствердження містики

(6.1) До XIV ст. простежувалося зростання людності вчетверо щодо XI ст., унаслідок чого утвердилися та ускладнилися інституції: папство, національні монархії, міста-держави, міжнародні релігійні ордени, університети та гільдії, жвава регіональна торгівля тощо, проте бубонна чума (з 1347 р.), занесена чорними щурами, похолодання – „малий льодовиковий період” (з 1315-х рр. до 1580-х) та голодомор XIV ст., соціальне насильство – 100-літня війна між Англією та Францією (1337–1453 рр.) між германськими державами, єврейські погроми (у XIV ст.) та економічний спад переслідували Європу більше ніж 150 років. Папська теократія, що стверджувала „як меч духовний” свою першість над державною владою, зазнала краху в XIV ст., коли посилювалося формування та укріплення національної державності. Французький король Філіпп IV Красивий, розгромивши багатих тамплієрів і перемігши папу, переніс резиденцію того в південно-французьке місто Авіньйон (1303–1377), що, попри її повернення до Риму (1377) після поразки Франції у війні з Англією, ослабило папську владу. Ця влада почала, особливо за папства авіньйонського Папи Іоанна XXII (1316–1334), втрачати свій авторитет через корумпованість, посилений збір податків, продаж індульгенцій (*taxae sacrae poenitentiariae*), унаслідок чого папу назвали боговідступником. Майбутній імператор Св.-Римської імперії Людвіг Баварський (1281/1328–1347) збройно виступив проти домагання цього папи до світської влади та збору податків. У цей кризовий час утворилися мирські ордени (бегіни та бегінки), напівбрати (бідні монахи) повстали, францисканці-спірітуали почали вимагати повернення церкви до євангельської простоти та бідності, що в 1323 р. їм фактично заборонив Папа, а домініканці

(Екгарт: 1260–1327; Зойзе: 1300–1365, Таулер: 1300–1361), продовжуючи традиції Давида Аугсбурзького, звернулися до пантеїстичної Богоствердної містики Псевдо-Діонісія як єднання з Богом: „У моїй душі є сила, що сприймає Бога. Ніщо не близьке мені так, як Бог... Бог мені ближчий, ніж я сам собі” (за: [4, с. 384–385]).

(6.2) У цих умовах старі клерикальні жанри, звернені до Бога (літургійна поезія) та до людей (див. агіографія, дидактика), доповнюється жанром нової – містичної проповіді. Завдяки активній діяльності монахів містична проповідь стала чи не найважливішим дидактичним та, очевидно, наймасовішим жанром середньовічної літератури, перебуваючи найближче до народного життя, хоча в ній ще існувала значна різниця між проповіддю на латинській мові, зверненої до вузького кола духовенства (братії монастиря або капітулу церкви), і проповіддю народною мовою, зверненою до мирян. Жагу народу до релігійних знань значною мірою задовольнялася в XIV–XV ст. ще й постановками містерій [2, с. 255].

7. Період 1350–1450 рр.: криза феодальних устоїв у нових умовах

(7.1) Чума 1343 р., що підірвала міць Золотої Орди, докотилася, попутно винищивши чверть населення Європи та Азії, до Середземного моря, викликала як зворотну реакцію „Декамерон” життєстверджуючого Бокаччо та Богоствердну містику, особливо актуальну в „чумному столітті” (1340–1440-ві рр.). Столітня війна між Англією та Францією поглибила кризу століття. Карл IV Люксембург (1346–1378) переніс свою резиденцію до Праги, завдяки чому панівною стала мова празької канцелярії, яка підготувала утвердження східносередньонімецької. Крім монастирських бібліотек, утвердилися й світські. Імперія знову стала оплотом римського папи. Боротьбу за „дешеву церкву”, яку вимагали прихожани, папство „стримало” осудженням Дж. Уїкліфа (+1384) та спаленням Яна Гуса за рішеннями Костанцького собору 1415 р., що викликало реформаторські гуситські війни. На той час турецька навала на південний захід Європи, захоплення Константинополя (1453) знову похитнула імперію Габсбургів. У нових умовах за часів Фрідріха III (1440–1493) імперська влада в середньовічній Німеччині остаточно розбалансувалася, що (через утвердження вогнепальної зброї) викликало остаточно витіснення рицарства бюргерством і, як наслідок, утвердження бюргерської літератури.

(7.2) Згасання середньовічної культури і перехід її в якісно нову стадію – Відродження (Ренесанс) – проходить в Італії уже в

XIV столітті, а в інших країнах Західної Європи – в XV ст., коли розпочалося оновлення жанрової палітри. Цей перехід здійснювався через т. зв. словесність середньовічного міста, яка в естетичному плані ще зберігала середньовічний характер і переживає свій розквіт не стільки в XIV–XV ст., як у XVI ст. Міські поети оспівували працьовитість, практичну кмітливість, хитромудрість, лукавство ремісників і торговців. Найбільш популярним жанром міської літератури стала віршована новела, сатирична байка чи грубуватий жарт (шванк), зачатки якої склалися ще в „Отець Аміс” та „Лис Райнеке” (XIII ст.), а розквіту зазнає в шванках Ганса Сакса (XVI ст.). Актуальним для бюргерства стає як дидактичне спрямування тогочасних творів („Бігун: Renner” Гуго фон Трімберга, „Рільник: Askermann”), так і карнавальні сміхові вистави, які частково задовольняли жагу народу як до релігійних знань, так і антропоцентричного самовираження.

Як бачимо, становлення літературних творів, поєднаних за їх тематикою, проходить певні етапи, формування яких зумовлено кризовими явищами в тогочасному суспільстві. Тому, опираючись на постнекласичну методологію, зупинимося в перспективі на історико-соціальних жанрах середньовічної літератури, визначимо принципи їх класифікації.

1. История немецкой литературы : в 5 т. Т. 1: IX–XVII вв. / под ред. Н. И. Балашова. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 470 с.
2. Лінч Дж. Г. Середньовічна церква / Джозеф Г. Лінч – К. : Основи, 1994. – 492 с.
3. Огуй О. Історико-соціальні жанри середньовічної літератури в постнекласичній методології : принципи класифікації / Олександр Огуй // Питання літературознавства : наук. зб. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 86. – С. 150–159.
4. Соколов В. В. Средневековая философия : учеб. пособие для филос. фак. и отделений ун-тов / В. В. Соколов. – М. : Высш. школа, 1979. – 448 с.
5. Besch W. Geschichte der deutschen Sprache. Längsschnitte – Zeitstufen – Linguistische Studien / W. Besch, N. R. Wolf. – Berlin : Erich Schmidt, 2009. – 420 S.
6. Brunner H. Geschichte der deutschen Literatur des Mittelalters und der Frühen Neuzeit im Überblick / Horst Brunner. – Stuttgart : Ph. Reclam, 2010. – 526 S.
7. Geerds H. J. (Hrsg.). Deutsche Literaturgeschichte in einem Band / Prof. Dr. Hans Jürgen Geerds. – Berlin : VEB Volk und Wissen, 1971. – 768 S.
8. Tschirch F. Geschichte der deutschen Sprache bis zur Gegenwart / Fritz Tschirch, Werner Besch. – Berlin : E. Schmidt, 1989. – 304 S.

ПРИНЦИП СТАНОВЛЕНИЯ НЕМЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ: ПРЕОДОЛЕНИЕ КРИЗИСНЫХ ЭТАПОВ ЧЕРЕЗ НОВЫЕ ЖАНРЫ

Александр Дмитриевич Огуй

aloguy@inbox.ru

Доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой

Кафедра английского языка,

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

Ул. Коцюбинского 2, 58013, г. Черновцы, Украина

Аннотация. Основываясь на постнеклассическом применении контент-анализа (с учетом социального фактора), анализируются 10 давне- и 242 средневерхненемецких и латиноязычных произведений. Согласно результатам анализа, новые по форме, содержанию и стилю литературные памятники, формирующие новые жанры, возникают во времена социальных кризисов. Выделены (для средневековья) 8 таких этапов – от периода Великого переселения народов (лежащего в основании эпосов) до мирозренческого кризиса, вызванного авиньонским папством (с расцветом мистики) и дальнейшим утверждением жанрового богатства антропоцентрического Ренессанса.

Ключевые слова: контент-анализ, средневековая немецкая литература, литературные памятники, жанры, социальные кризисы.

PRINCIPLE OF FORMATION OF MEDIEVAL GERMAN LITERATURE: OVERCOMING THE CRISIS STAGES THROUGH NEW GENRES

Oleksandr Oguy

aloguy@inbox.ru

Chair of English

Chernivtsi National Fedkovich University

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

2 Kotsiubynskiy Street, 58012, Chernivtsi, Ukraine

Abstract. Purpose of the article was to find the principle of genres' formation of medieval German literature. Being based on post-non-classical methodology, the author used content analysis of Latin and German literal monuments (10 old, 242 middle German monuments) for it. The study tested the main hypothesis: new literature monuments were produced because of social crises and new genres formed on their basis helped overcoming the crises in German literary history.

Due to our findings the History of medieval German literature of the Middle Ages can be subdivided into at least 8 periods in its development. They are (due to the impact of the crises in the public life upon the formation of a new genre): (1) migrations period of Great Barbarian invasions (5th c.) with heroic epics as the

result; (2) the introduction of Christianity (5th-8th cent.) with Christian translated monuments; (3) the state consolidation with Notker's translational activity; (4) the period of the Cluniac Reforms and the Crusades (1050/80-1150/87 years) with religious songs, spilman epics, etc.; (5) establishment of Staufen's dynasty (1150-1250) and its collapse with courtly (and epigenous) novels; (6) strengthening of cities with didactic burgher literature; (7) worldview crisis caused by Avignon papacy with the mystique of 1300-ies; (8) transition of medieval culture into the Renaissance with its anthropocentric paradigm.

As to the research implications it is necessary in perspective to focus on the historical and social genres of medieval literature and to define the principles of their classification, being based on post-non-classical methodology.

Key words: content analysis; medieval German literature; genres; literature monuments; social crisis.

References

1. *Istorija nemeckoj literatury* : v 5 t. [History of German Literature. In 5 Vol.]. Moscow, 1962, vol. 1, 470 p. (in Russian).
2. Linch Dzh. G. *Seredn`ovichna cerkva* [Medieval Church]. Kyiv, 1994, 492 p. (in Ukrainian).
3. Oguj O. Istoryko-sotsial'ni zhanry seredn'ovichnoï literatury v postneklasychnii metodolohii : pryntsypy klasyfikatsii [Historico-social Genres of Medieval Literature in post-non-classical methodology : Principles of Classification]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2012, no. 86, pp. 150-159. (in Ukrainian).
4. Sokolov V. V. *Srednevekovaja filosofija* [Medieval Philosophy]. Moscow, 1979, 448 p. (in Russian).
5. Besch W., Wolf N. R. *Geschichte der deutschen. Sprache. Längsschnitte – Zeitstufen – Linguistische*. Berlin, 2009, 420 S.
6. Brunner H. *Geschichte der deutschen Literatur des Mittelalters und der Frühen Neuzeit im Überblick*. Stuttgart, 2010, 526 S.
7. Geerds H. J. (Hrsg.). *Deutsche Literaturgeschichte in einem Band*. Berlin, 1971, 768 S.
8. Tschirch F. *Geschichte der deutschen Sprache bis zur Gegenwart*. Berlin, 1989, 304 S.

Suggested citation

Oguj O. Pryntsyp stanovlennia nimets'koï literatury seredn'ovichchia: podolannia kryzovykh etapiv cherez novi zhanry [Principle of Formation of Medieval German Literature: Overcoming the Crisis Stages through New Genres]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2013, no. 88, pp. 173-188. (in Ukrainian).

Стаття прийнята до друку 6.04.2013 р.